

MAREK SROKA
(University of Illinois at Urbana-Champaign)

ROLA
AMERYKAŃSKIEGO STOWARZYSZENIA BIBLIOTEKARZY (ALA)
W ODBUDOWIE ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH
W POLSCE I CZECHOSŁOWACJI
W LATACH 1945–1948

W maju 1945 roku, kiedy wojna w Europie dobiegała końca, Grayson Kefauver, delegat Stanów Zjednoczonych na Konferencję Ministrów Edukacji Emigracyjnych Rządów Państw Okupowanych w Londynie, i Carl White, dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Columbia, opublikowali w czasopiśmie „Library Journal” raport zatytułowany *Sytuacja bibliotek w Europie*¹. Autorzy raportu przedstawili w nim liczne przykłady celowego niszczenia bibliotek i księgozbiorów przez niemieckich nazistów w Europie, w tym Czechosłowacji, Francji i Polsce. W raporcie nie ograniczono się tylko do wyliczenia strat spowodowanych działaniami okupanta hitlerowskiego, ale zajęto się też przypadkami niszczenia bibliotek włoskich i niemieckich, które w trakcie działań wojennych prowadzonych przez wojska alianckie stały się „ofiarami wojny”².

Kefauver i White zajęli się też kwestią powojennej odbudowy bibliotek. Z perspektywy amerykańskiej odbudowa bibliotek europejskich była ściśle związana z uzupełnianiem zrujnowanych zbiorów bibliotecznych wybranymi dziełami amerykańskiej literatury naukowej i popularnej, w tym licznymi czasopismami naukowymi. Amerykanie zdawali sobie sprawę z tego, że wiele bibliotek nie tylko uległo zniszczeniu, ale ich księgozbiory zostały poddane przymusowej germanizacji. Autorzy raportu przytoczyli wypowiedź czechosłowackiego archiwisty i historyka Jana Opočenského, który stwierdził, że po zajęciu Czechosłowacji i Polski Niemcy przystąpili do usuwania z bibliotek książek angielskich, amerykańskich i francuskich, które zastępowano wydawnictwami

¹ Grayson N. K e f a u v e r, Carl M. W h i t e, *The Library Situation in Europe*, „Library Journal” 70, 1945, s. 385–389, 473–476.

² Tamże, s. 385–389. W oryginale angielskim: *the casualties of war*.

niemieckimi. Według Opočenskiego celem nazistów było całkowite odizolowanie bibliotek europejskich od „intelektualnych prądów wolnego świata”³. Kefauver i White wyrazili nadzieję, że Ameryka odegra ważną rolę w odbudowie bibliotek europejskich, ofiarowując książki i periodyki będące wytworem „niezależnej nauki i wolnego intelektu”⁴. Wnioski przedstawione przez autorów raportu wyrażały nastroje wielu amerykańskich bibliotekarzy, na czele z Amerykańskim Stowarzyszeniem Bibliotekarzy (ALA), dla którego odbudowa bibliotek europejskich stała się zadaniem pierwszej rangi⁵. Niektórzy z jej działaczy otwarcie nawoływali do utworzenia „lend-lease w dziedzinie kultury” (*cultural lend-lease*)⁶. Flora Ludington, przyszła przewodnicząca ALA (1953–1954), przekonywała, że odbudowa księgozbiorów europejskich nie powiedzie się bez czynnego zaangażowania amerykańskich instytucji rządowych i prywatnych, których udział zapewni „dostęp do naszego [amerykańskiego] dziedzictwa intelektualnego”⁷. Ludington zapelowała również o wsparcie finansowe dla organizowanej przez ALA akcji odbudowy bibliotek europejskich.

UDZIAŁ POLSKI I CZECHOSŁOWACJI W AKCJI POMOCY ALA DLA „BIBLIOTEK ZNAJDUJĄCYCH SIĘ NA OBSZARCH WOJENNYCH”

Doświadczenia ALA związane z odbudową europejskich zbiorów bibliotecznych sięgają czasów pierwszej wojny światowej, kiedy to Stowarzyszenie wraz z innymi organizacjami zorganizowało narodową kampanię zbierania książek dla żołnierzy amerykańskich walczących na froncie europejskim. Akcja ta spotkała się z dużym zainteresowaniem i poparciem społeczeństwa amerykańskiego, dzięki temu została uwieńczona zbiórką kilku milionów książek⁸. Podobnym sukcesem zakończyła się akcja zbierania książek dla wojska, zorganizowana przez ALA w czasie II wojny światowej. „Akcja zbierania książek na rzecz obrony narodowej” (National Defense Book Campaign), przemianowana na „Zwycięską kampanię zbierania książek” (Victory Book Campaign) po ataku Japończyków na Pearl Harbor, zaowocowała zbiórką dziesięciu milionów książek⁹. Po

³ Tamże, s. 473–476.

⁴ Tamże.

⁵ W tekście na określenie Amerykańskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy (American Library Association) użyto skrótu ALA.

⁶ W nawiązaniu do „Lend-Lease Act”, czyli ustawy federalnej z 11 III 1941 roku dotyczącej zaopatrzenia krajów sojusznicznych w amerykański sprzęt wojskowy.

⁷ American Library Association Archives at the University of Illinois at Urbana-Champaign [Archiwum Amerykańskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy, dalej: ALAA]. Flora B. L u d i n g t o n, „Cultural Lend-Lease”, 1944, „Cultural Lend-Lease” file, RS 7/1/6, Box 2.

⁸ Patti Clayton B e c k e r, *Books and Libraries in American Society during World War II* (New York, Routledge, 2005), s. 127; Molly Guptill M a n n i n g, *When Books Went to War* (Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2014), s. 24.

⁹ Guptill M a n n i n g, dz. cyt., s. 41, 52.

przystąpieniu Ameryki do wojny ALA rozpoczęło również pracę nad programem pomocy dla bibliotek znajdujących się na obszarach wojennych, nazwanym Aid to Libraries in War Areas. ALA było odpowiedzialne za organizację i przeprowadzenie akcji pomocy, natomiast Fundacja Rockefellera (Rockefeller Foundation) zapewniła wsparcie finansowe. Program zajmował się dwoma rodzajami wydawnictw: czasopismami naukowymi (ta część programu trwała od 1941 do 1947 roku) oraz książkami (od 1944 do 1947 roku)¹⁰. Wysokość sum (grantów) przyznanych przez Fundację Rockefellera na zakup periodyków i książek wyniosła 588 000 dolarów¹¹.

CZASOPISMA NAUKOWE

ALA zdawało sobie sprawę z tego, że wskutek działań wojennych wiele bibliotek uległo zniszczeniu. Jak wyżej wspomniano, wiele bibliotek zostało pozbawionych dostępu do literatury naukowej, wydawanej w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. W 1941 roku Fundacja Rockefellera poprosiła ALA o przygotowanie planu zakupu najważniejszych amerykańskich czasopism naukowych, ukazujących się w czasie wojny, które planowano wysłać do bibliotek zagranicznych po zakończeniu działań wojennych¹². Wysokość sum przeznaczonych przez Fundację na zakup periodyków naukowych wyniosła 398 000 dolarów¹³. W rezultacie zakupiono w przeciągu kilku lat 6037 tytułów czasopism oraz 9320 kompletów (roczników) periodyków, które następnie wysłano do 33 krajów¹⁴. Liczba podarowanych czasopism o różnych tytułach wahała się od 11 (wysłanych do Libanu) do 361 (wysłanych do Francji). Podobnie było z liczbą podarowanych kompletów; najmniejszą ilość otrzymał Liban (11), a największą Chiny (980)¹⁵. Liczba tytułów i kompletów czasopism wysłanych do Polski i Czechosłowacji była znacząca. Do Polski wysłano 311 tytułów czasopism i 675 kompletów czasopism (trzecia co do wielkości, po Chinach i Francji, liczba podarowanych roczników); Czechosłowacja otrzymała 336 tytułów czasopism (piąta co do wielkości liczba podarowanych tytułów) i 631 kompletów czasopism¹⁶. Czasopisma obejmowały szeroki zakres tematów, w tym bogaty wybór naukowych periodyków medycznych, które podarowano Uniwersytetowi Karola w Pradze i Uniwersytetowi Warszawskiemu. Uniwersytet Karola w Pradze otrzymał około 100 tytułów czasopism, przy czym w wielu przypadkach były to pełne komplety periodyków wydanych w czasie wojny¹⁷. Dla Uniwersytetu Karola w Pradze był to

¹⁰ Gary E. Kraskie, *Missionaries of the Book* (Westport, Conn., Greenwood Press, 1985), s. 267.

¹¹ Tamże.

¹² ALA Committee on Aid to Libraries in War Areas, *Periodical Purchase Program, July 1941 to June 1947* (Washington, D.C., American Library Association, 1947), s. 1.

¹³ Tamże, s. 1, 35. Zakupy uzupełniano darowiznami od osób prywatnych i wydawców.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 35

¹⁶ Tamże.

¹⁷ ALAA. Ernst to Comins, December 1, 1945, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

pierwszy znaczący nabytek amerykańskiej literatury medycznej od czasu aneksji Czechosłowacji w 1938 roku. Według słów ówczesnego rektora tej uczelni Jana Bělehrádka darowizna była „wyrazem prawdziwej przyjaźni narodu amerykańskiego wobec wolnej Czechosłowacji”¹⁸. Wśród przesłanych tytułów znalazły się takie publikacje, jak „American Heart Journal”, „Archives of Internal Medicine”, „Journal of Dental Research”, „Journal of Immunology”, „Military Surgeon”, „Psychological Review” oraz „Quarterly Cumulative Index Medicus”¹⁹. Uniwersytet Warszawski otrzymał 112 kompletów naukowych periodyków amerykańskich z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych, wydanych w czasie wojny, jak również z dziedziny nauk medycznych, na przykład „American Historical Review”, „American Journal of International Law”, „American Journal of Sociology”, „American Literature”, „American Mineralogist”, „Columbia Law Review”, „Classical Philology”, „Journal of the Infectious Diseases”, „Kenyon Review”, „Journal of Chemical Physics”, „Journal of the History of Ideas”, „Journal of Paleontology” oraz „Franciscan Studies”²⁰. ALA starało się, w miarę możliwości, zakupić pełne komplety czasopism, tak jak to było w przypadku czasopism „American Journal of International Law” i „Transactions of the American Mathematical Society”, podarowanych Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego. Obydwa tytuły zawierały wszystkie numery wydane od 1939 do 1946 roku²¹. Podobnie Szkoła Główna Handlowa w Warszawie otrzymała kompletne roczniki „Harvard Business Review” i „Accounting Review”, które ukazały się w czasie wojny²². Inne ośrodki akademickie, które otrzymały czasopiśma naukowe, mieściły się w dużych i mniejszych miastach, takich jak Kraków, Poznań, Gdynia i Toruń (w Polsce) oraz Brno, Bratysława i Ostrawa (w Czechosłowacji).

Niezależnie od wielkości otrzymanego daru każda obdarowana uczelnia była niezmiernie wdzięczna za otrzymane periodyki. Dla przykładu Obserwatorium Astronomiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu otrzymało 14 woluminów czasopiśma „Astrophysical Journal” za lata 1940–1946, które okazały się „niezwykle potrzebne i przydatne” do pracy naukowej²³. Kadra naukowa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie była wdzięczna za komplety 54 czasopism naukowych, obejmujące „najnowsze osiągnięcia nauki niedostępne [dla polskiego czytelnika] w czasie długich lat okupacji”²⁴. Wśród podarowanych tytułów znalazły się: „Duke Mathematical Journal”, „Annals of Mathematics”, „American Journal of Mathematics” oraz „Transactions of the

¹⁸ ALAA. Bělehrádek to ALA, October 12, 1945, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1, ALAA. Zobacz również ALAA. Brumlik to ALA, June 13, 1945, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1, ALAA.

¹⁹ ALAA. *Journals Being Sent to UNRRA for the Medical Library of Charles University*, Prague, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

²⁰ ALAA. *List of Sets of Periodicals with 1946 Subscriptions Ordered by the Committee on Aid to Libraries in War Areas for University of Warsaw*, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

²¹ Tamże.

²² ALAA. Comins to Grodek, January 8, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

²³ ALAA. Dziewulski and Iwanowska to ALA, August 29, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

²⁴ ALAA. Raabe to ALA, October 24, 1946, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

American Mathematical Society”²⁵. W latach powojennych w Czechosłowacji i w Polsce istniał niesłychany głód książki, połączony z żądzą wiedzy o najnowszych osiągnięciach nauki zachodniej. W liście do ALA Joseph Brumlik, przedstawiciel Czechosłowackiej Misji Gospodarczej w USA (Czechoslovak Economic Service), wyraził wdzięczność za periodyki ofiarowane Uniwersytetowi Karola w Pradze, dodając, że „w moim kraju społeczeństwo cierpi z głodu, ale proszę mi wierzyć, że pragnienie poznania najnowszych osiągnięć w dziedzinie medycyny i nauk ścisłych jest równie wielkie”. Brumlik podziękował ALA za pomoc „w zaspokojeniu pragnienia wiedzy” społeczeństwa czechosłowackiego²⁶. W podobnym tonie wypowiedział się Ksawery Pruszyński, który odwiedził Amerykę jako członek delegacji polskiej w Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku. W artykule *Książki, książki, książki (Books, Books, Books)*, opublikowanym na łamach „Poland of Today”, Pruszyński przytoczył słowa swoich przyjaciół w Polsce, którzy prosili go, żeby przekazał wiadomość dla społeczeństwa amerykańskiego, że „Polska potrzebuje nie tylko chleba i ubrań, lekarstw i narzędzi”, ale „pokarmu, który zaspokoi jej duchowy głód: książek, książek, książek!”²⁷. Uwagi Pruszyńskiego znalazły potwierdzenie w sprawozdaniu urzędnika amerykańskiego Maryann Shelley, która przyjechała do Polski w 1946 roku w ramach delegacji armii amerykańskiej, aby przekazać władzom polskim rewindykowane dzieła sztuki. Na pytanie, czego najbardziej potrzebują polscy uczeni, Shelley bardzo często otrzymywała tę samą odpowiedź: „książek i czasopism naukowych”²⁸. Shelley zauważyła, że braki w księgozbiorach bibliotecznych są ogromne, a „głód intelektualny jest nawet bardziej odczuwalny niż braki żywności”²⁹. Warto tutaj przytoczyć wypowiedź dyrektora Biblioteki Jagiellońskiej Edwarda Kuntzego, który w liście do ALA dziękował za otrzymane roczniki czasopisma „American Journal of Science” i prosił o przesłanie kolejnych numerów za lata 1943–1946. Kuntze tłumaczył, że otrzymanie pełnego kompletu tego czasopisma „byłoby niezwykle pomocne dla naszych naukowców, którzy są niemal całkowicie pozbawieni dostępu do amerykańskiej literatury naukowej”³⁰ (zob. fot. 1).

Program pomocy ALA dla bibliotek polskich i czechosłowackich obejmujący czasopisma naukowe nie był w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb bibliotek, których księgozbiory uległy zniszczeniu wskutek okupacji niemieckiej i działań wojennych. Nie mniej jednak nawet ograniczona ilość periodyków wysłanych do Polski i Czechosłowacji przyczyniła się do zacieśnienia więzi między amerykańskim światem nauki i naukowcami i studentami w Europie Środkowo-Wschodniej. Jak wspomniano wyżej, licz-

²⁵ Tamże.

²⁶ ALAA. Brumlik to ALA, June 13, 1945, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

²⁷ ALAA. Ksawery P r u s z y ń s k i, *Books, Books, Books* [1946?], Poland file, RS 7/1/52, Box 4. Artykuł ukazał się w propagandowym czasopiśmie przeznaczonym dla czytelnika amerykańskiego „Poland of Today” 3 (May 1946), s. 1–2.

²⁸ ALAA. Shelley to ALA, October 4, 1946, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

²⁹ Tamże.

³⁰ ALAA. Kuntze to American Library Association, May 31, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

ba tytułów i kompletów czasopism naukowych wysłanych do Polski i Czechosłowacji była znaczna w porównaniu z innymi krajami, i obejmowały szeroki zakres tematów. ALA otrzymywało prośby o przesłanie kolejnych tytułów i roczników jeszcze długo po zakończeniu programu w 1947 roku³¹. W miarę możliwości zamówienia te były realizowane z dodatkowych funduszy otrzymanych od Fundacji Rockefellera albo kierowane do Amerykańskiego Centrum Książki dla Bibliotek Zniszczonych Działaniami Wojennymi (American Book Center for War Devastated Libraries). Popyt na amerykańskie wydawnictwa naukowe obejmował także książki, zarówno podręczną literaturę encyklopedyczno-słownikową, jak też monografie naukowe i beletrystykę.

KSIĄŻKI

W 1944 roku ALA otrzymało pierwszy grant od Fundacji Rockefellera w wysokości 100 000 dolarów na „zakup i składowanie amerykańskich książek wydanych w latach 1939–1943”³². Kolejny grant w wysokości 90 000 dolarów miał być przeznaczony na zakup książek wydanych w latach 1944–1946³³. W sumie zakupiono 45 600 tomów książek, które wysłano do 31 krajów. Książki ofiarowane przez ALA oznaczone były skromnym ekslibrisem, zawierającym zdanie w języku łacińskim: *Ad rem publicam litterarum restituendam*³⁴.

Marion Milczewski – odpowiedzialny w ALA za program pomocy dla bibliotek w Ameryce Łacińskiej – w liście do ministerstw edukacji w Polsce i Czechosłowacji zapewniał, że wybrane tytuły reprezentują „wybitne dzieła w dziedzinie podręcznej literatury encyklopedyczno-słownikowej i naukowej”, wydane w Stanach Zjednoczonych w czasie wojny³⁵. Tytuły wybierano według list ułożonych przez bibliotekarzy z Nowo-

³¹ Jedną z przyczyn był brak funduszy i trudności z zakupem wydawnictw zagranicznych w Polsce. Wiadć to na przykładzie listu bibliotekarki Hanny Maciejewskiej z Akademii Handlowej w Poznaniu (późniejszej Akademii Ekonomicznej i Uniwersytetu Ekonomicznego). Maciejewska prosiła o przysłanie większej ilości amerykańskich czasopism naukowych „z powodu trudności z ich zakupem na polskim rynku księgarskim i braku funduszy na ich zakup za granicą”. Maciejewska to the College Press, June 16, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4, ALAA.

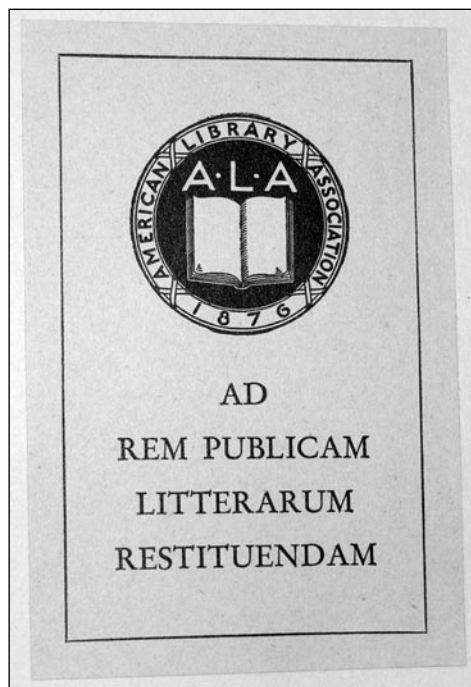
³² ALAA. International Relations Office of the American Library Association, *Books for War Areas Program. Final Report to the Rockefeller Foundation*, May, 1948, Books for War Areas Program file, RS 17/1/6, Box 17.

³³ Tamże.

³⁴ Sentencję łacińską zaproponował William Bishop, członek komitetu pomocy bibliotekom znajdującym się na obszarach wojennych [Committee on Aid to Libraries in War Areas]. ALAA. International Relations Office of the American Library Association, *Books for War Areas Program: Final Report to the Rockefeller Foundation*, May, 1948, Books for War Areas Program file, RS 17/1/6, Box 17, ALAA.

³⁵ ALAA. Milczewski to the Minister of Education [in] Prague, February 8, 1946, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1, ALAA. Milczewski to the Minister of Education [in] Warsaw, February 8, 1946, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

jorskiej Biblioteki Publicznej (New York Public Library) i Biblioteki Uniwersytetu Harvarda (Harvard University Library). Charles McCombs, główny bibliograf Nowojorskiej Biblioteki Publicznej, sporządził listę książek wydanych w latach 1939–1943. Warto zwrócić uwagę na fakt, że lista obejmowała tytuły wydane od 1939 roku, czyli od początku drugiej wojny światowej w Europie. Jak wiadomo, Ameryka przystąpiła do wojny dopiero w grudniu 1941 roku, po ataku Japończyków na bazę amerykańskiej marynarki wojennej Pearl Harbor na hawajskiej wyspie Oahu. Jednak Amerykanie zdawali sobie sprawę z tego, że wybuch wojny w Europie oznaczał dla wielu państw przerwę w dostawie amerykańskiej literatury naukowej już od 1939 roku.

Jak wyżej wspomniano, ALA zwróciło się z prośbą do dwóch renomowanych bibliografów o przygotowanie list najważniejszych książek, które powinny być zakupione dla bibliotek zagranicznych. Charles McCombs ze wspomnianej Nowojorskiej Biblioteki Publicznej opracował listę wydawnictw za lata 1939–1943, a Foster Palmer z Biblioteki Uniwersytetu Harvarda przygotował spis publikacji wydanych w latach 1944–1946. We wstępie do pierwszej listy McCombs stwierdził, że „liście przyświecał cel wybrania książek ogólnie uznanych za zawierające poważne osiągnięcia w różnych dziedzinach nauki albo też będących rezultatem najnowszych badań naukowych”³⁶. W rzeczywistości lista McCombsa była bibliografią zawierającą siedemnaście działów tematycznych

³⁶ American Library Association, *Books Published in the United States 1939-1943. A Selection for Reference Libraries* (Chicago, American Library Association, 1945), s. 7.

od bibliografii i bibliotekoznastwa do religioznastwa. Z ogólnej liczby 50 930 książek wydanych w latach 1939–1943 McCombs wybrał 1406. Najwięcej, bo aż 219 tytułów, wybrano w przedmiocie „język i literatura”. W zbiorze tym znalazły się dzieła takich pisarzy i poetów, jak Ernest Hemingway (*For Whom the Bell Tolls*), Robert Frost (*Witness Tree*) oraz William Saroyan (*The Time of Your Life*)³⁷. Foster Palmer zastosował podobne kryteria przy wyborze książek wydanych w latach 1944–1946. Wydawnictwa musiały mieć naukowy charakter „albo być uznane za wartościowe dla bibliotek naukowych”³⁸. Zakres tematyczny listy Palmera był podobny do „bibliografii” Combsa.

Do czasu zakończenia programu pomocy w 1947 roku zakupiono i wysłano 45 600 książek do 200 placówek naukowych i bibliotek w 31 krajach³⁹. Polska i Czechosłowacja otrzymały tę samą ilość książek – 771 tytułów (858 tomów) z lat 1939–1943, 187 tytułów (196 tomów) z 1944 roku, 153 tytułów (177 tomów) z 1945 roku oraz 144 tytułów (146 tomów) z roku 1946⁴⁰. Jak wyżej wspomniano, książki były zróżnicowane tematycznie. Na przykład w pierwszej przesyłce do Czechosłowacji, obejmującej 858 tomów, znalazły się takie tytuły, jak Harolda Bargerera *American Agriculture, 1899–1939*, Louisa Bromfielda *Wild is the River*, Aarona Coplanda *Our New Music. Leading Composers in Europe and America*, Charlesa Edwarda Merriama *On the Agenda of Democracy*, Roberta Frosta *Witness Tree*, Richarda Robinsona *Plato's Earlier Dialectic*, Inez Scott Ryberg *An Archaeological Record of Rome from the Seventh to the Second Century B.C.*, Carla Brenta Swishera *American Constitutional Development* oraz Waltera F. Willcoxa *Studies in American Demography*⁴¹. Lista tytułów otrzymanych od ALA została opublikowana w biuletynie Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej w Pradze (Klementinum) *Novinky Národní a Universitní Knihovny a Knihovny Vysokých Škol Technických v Praze*⁴². W Polsce rozprawdaniem podarowanych publikacji zajmowało się Ministerstwo Oświaty w Warszawie. Głównymi odbiorcami książek były biblioteki akademickie w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Łodzi i Toruniu. Niektóre książki przesłano też do Biblioteki Narodowej i do Biblioteki Ministerstwa Oświaty⁴³. Wdzięczność za przesłane dary wyraża-

³⁷ Tamże, s. 46–48.

³⁸ American Library Association, *Books Published in the United States 1944. A Selection for Reference Libraries* (Chicago, American Library Association, 1946); American Library Association, *Books Published in the United States 1945. A Selection for Reference Libraries* (Chicago, American Library Association, 1947), s. 7.

³⁹ ALAA. International Relations Office of the American Library Association, *Books for War Areas Program. Final Report to the Rockefeller Foundation*, May, 1948, Books for War Areas Program file, RS 17/1/6, Box 17.

⁴⁰ Tamże. Najwięcej książek otrzymały Chiny, Wielka Brytania, Rosja i Francja.

⁴¹ ALAA. [„Check list of the titles included”], February 8, 1946, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

⁴² ALAA. *Novinky Národní a Universitní Knihovny a Knihovny Vysokých Škol Technických v Praze* (March–April 1947), Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

⁴³ ALAA. International Relations Office of the American Library Association, *Books for War Areas Program. Final Report to the Rockefeller Foundation*, May, 1948, Books for War Areas Program file, RS 17/1/6, Box 17.

ło wielu luminarzy polskiego świata bibliotekarskiego, żeby wymienić tu takie nazwiska, jak wspomniany już Edward Kuntze czy też Aleksander Birkenmajer i Adam Łysakowski (zob. fot. 2 i 3).

KSIĄŻKI – INDIWIDUALNE ZAMÓWIENIA

Od początku 1945 roku do siedziby ALA w Chicago zaczęły napływać prośby od europejskich bibliotek, instytutów naukowych, a także naukowców i studentów o przysłanie jednej lub kilku publikacji niezbędnych do pracy naukowej. Autorzy listów często opisywali ogromne straty w zasobie księgozbiorów, powstałe wskutek działań wojennych. Autorką jednego z najbardziej dramatycznych apeli o książki dla polskich naukowców była doktor Wilhelmina Lepikówna z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, która przed wojną pracowała na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W wyniku zmian powojennych granic była zmuszona opuścić „dobrze zorganizowany instytut” we Lwowie i przenieść się do Wrocławia, gdzie „niemieckie księgozbiory uległy zniszczeniu albo zostały wywiezione,” wskutek czego prowadzenie pracy naukowej stało się niemożliwe. Lepikówna nie podała konkretnych tytułów, ale prosiła o przysłanie trudno dostępnych książek z zakresu archeologii⁴⁴ ALA przychyliło się do jej prośby, stwierdzając, że „dzięki szczodrości Fundacji Rockefellera” Stowarzyszenie zakupiło kilkanaście publikacji dla Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego⁴⁵, a wśród nich znalazły się tak ważne pozycje, jak R. G. Collinwooda *Roman Britain*, Stephena Langdona *Babylonian Menologies and the Semitic Calendars*, Davida Randall-MacIvera *Italy before the Romans* i E. Thurlow Leedsa *The Archaeology of the Anglo-Saxon Settlements*⁴⁶. Prośby o książki wysyłali też studenci zagraniczni, przebywający w Polsce, na przykład Irene Rachtton ze Stanów Zjednoczonych, która studiowała historię Polski na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zbierając materiały do pracy o prezydencie Woodrow Wilsonie, Rachtton zauważyła, [że], „niewiele materiałów na ten temat znajduje się w Polsce”⁴⁷. W liście do ALA wyraziła ona opinię, że „Polacy okazują nagłe zainteresowanie językiem angielskim i nagminnie poszukują książek w języku angielskim”, dlatego „powinniśmy podtrzymywać to zainteresowanie, wysyłając potrzebne książki”⁴⁸. ALA zareagowało pozytywnie na prośbę amerykańskiej studentki, kupując przeszło 20 dzieł dla Wydziału Historii UJ. Wśród nabytków znalazły się takie prace o prezydencie Woodrow Wilsonie, jak Raya Stannarda Bakera *Woodrow Wilson. Life and Letters*, Thomasa A. Bailey *Woodrow Wilson and the Lost Peace* i *Woodrow Wilson and*

⁴⁴ ALAA. Lepikówna to Meritt, February 26, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ ALAA. [Acknowledgement from] University Archaeological Institute Wrocław, April 30, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁴⁷ ALAA. Rachtton to American Library Association, August 25, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁴⁸ Tamże.

*the Great Betrayal*⁴⁹. Co ciekawe, Wydział Historii otrzymał też właśnie wydaną w Nowym Jorku książkę *Defeat in Victory* Jana Ciechanowskiego, ambasadora RP w Waszyngtonie (1941–1945). Książka ta, będąca przez wiele lat na cenzurowanym, przetrwała różne zawirowania ustrojowe i do dzisiaj znajduje się w zbiorach biblioteki Instytutu Historii UJ⁵⁰.

Istniało też ogromne zapotrzebowanie na antologie, słowniki i podręczniki akademickie z zakresu literatury angielskiej i amerykańskiej. W 1948 roku profesor Stanisław Helsztyński, w owym czasie wykładowca literatury amerykańskiej na Uniwersytecie Warszawskim, przesłał do ALA prośbę o książki potrzebne na seminarium z literatury amerykańskiej. Helsztyński tłumaczył, że „uniwersytet znajduje się w bardzo trudnej sytuacji, jeżeli chodzi o książki amerykańskich autorów oraz książki o literaturze amerykańskiej”⁵¹. Sytuację pogarszał fakt, że „nie istniała możliwość przesyłania pieniędzy na zakup książek w Stanach Zjednoczonych”⁵². ALA zareagowało pozytywnie na prośbę Helsztyńskiego, wysyłając, między innymi, tak ważne pozycje, jak *The Oxford Companion to American Literature* autorstwa Jamesa D. Harta i *The Shaping of the American Tradition* autorstwa Louisa M. Hackera⁵³. Za przesłane książki podziękował Czesław Miłosz, który w owym czasie pracował jako attaché kulturalny przy ambasadzie polskiej w Waszyngtonie⁵⁴ (zob. fot. 4).

Biblioteki czechosłowackie również zwracały się z prośbą o przysłanie książek z dziedziny nauk ścisłych i humanistycznych. Uniwersytet Rolniczy w Brnie otrzymał 28 książek z dziedziny genetyki, w tym Bentley Glassa *Genes and the Man*, Edmunda Ware Sinnotta *Principles of Genetics* i Laurena Hasbroucka Snydera *Principles of Heredity*⁵⁵. Wyższa Szkoła Techniczna w Brnie otrzymała bogaty wybór publikacji technicznych. Wśród owych publikacji znalazły się: *American Machinists' Handbook and Dictionary of Shop Terms* autorstwa Freda Herberta Colvina, *Automobile and Gasoline Engine Encyclopedia* autorstwa Andrew Lee Dyke, *Electrical Machine Design* autorstwa Alexandra Graya oraz *High-speed Diesel Engines* autorstwa Petera Martina Heldta⁵⁶. Uniwersytetowi Komeńskiego w Bratysławie подарowano książki z dziedziny historii,

⁴⁹ ALAA. Special Requests, 9332, 2-25-48 [for] History Department Jagiellonski University Krakow, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁵⁰ Sygn. 6515 I, zob. opis w zeskanowanym katalogu: <http://medea.hist.uj.edu.pl/katalog/?kat=18&pos=605#605>. Dziękuję Pani Barbarze Bułat z Oddziału Udostępniania Zbiorów i Informacji Naukowej BJ oraz Pani Marii Gajdzie, kierownicze Biblioteki Instytutu Historii UJ, za informację o egzemplarzu książki Ciechanowskiego z daru ALA.

⁵¹ ALAA. Helsztyński to Cromwell, October 8, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁵² Tamże.

⁵³ ALAA. Cromwell to Miłosz, September 24, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁵⁴ Miłosz to Cromwell, October 21, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4, ALAA. Więcej na temat pracy Miłosza jako attaché kulturalnego w książce Marii Morzyckiej-Markowskiej, *Raporty dyplomatyczne Czesława Miłosza 1945–1950* (Warszawa, Towarzystwo „Więź”, 2013).

⁵⁵ ALAA. Opichal to Milczewski, March 3, 1947, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

⁵⁶ ALAA. Kipp to Kožoušek, December 1, 1947, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

w tym prace takich autorów, jak Julian Parks Boyd (*The Declaration of Independence. The Evolution of the Text*), James Garfield Randall (*Lincoln, the President*) oraz Arthur Meier Schlesinger (*The Age of Jackson*)⁵⁷. W sumie biblioteki w Polsce otrzymały 574 książki, a czechosłowackie 731 z puli tak zwanych zamówień indywidualnych (*special requests*)⁵⁸. ALA nie było w stanie zrealizować wszystkich zamówień „specjalnych”, ponieważ ich liczba przekraczała możliwości finansowe Stowarzyszenia. Warto sobie uświadomić, że w pierwszych latach po wojnie ponad 20 krajów zwróciło się do ALA z prośbą o konkretne tytuły, a liczba złożonych zamówień od poszczególnych instytucji i osób prywatnych często sięgała kilkunastu, a w niektórych przypadkach nawet kilkadziesiąciu pozycji.

* * *

Program pomocy ALA dla bibliotek znajdujących się na obszarach wojennych z pewnością przyczynił się do wzmocnienia związków kulturowych polskich i czechosłowackich bibliotek z amerykańskim światem nauki i kultury. Przytoczone fragmenty korespondencji bibliotekarzy polskich i czechosłowackich z ALA świadczą o wielkim zapotrzebowaniu na amerykańską literaturę naukową, jak również o potrzebie rozwijania współpracy kulturalnej z Zachodem.

Warto pamiętać, że tego rodzaju współpraca była jeszcze możliwa w pierwszych latach powojennych. Poczynając od 1948 roku, kontakty z Zachodem, a szczególnie ze Stanami Zjednoczonymi, stawały się coraz trudniejsze i zostały w końcu całkowicie zdominowane przez zimną wojnę. Pogarszającą się sytuację międzynarodową najlepiej chyba przedstawił Stephen Mizwa (Stefan Mierzwa), dyrektor Fundacji Kościuszkowskiej, w liście adresowanym do ALA w styczniu 1948 roku. Mizwa stwierdził, że „nadchodzi czas, kiedy wydawnictwa czysto naukowe (techniczne) będą jedynymi książkami, jakie będzie można wysyłać do Polski”. Gdy tak się stało, społeczeństwo polskie zostało pozbawione dostępu do najnowszych osiągnięć zachodniej humanistyki, literatury i filozofii⁵⁹. Podobnie oceniali sytuację również bibliotekarze czechosłowaccy, którzy byli niezmiernie wdzięczni za okazaną pomoc. Josef Bečka z Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej w Pradze dziękował amerykańskim kolegom w imieniu czechosłowackiego środowiska bibliotekarskiego za dar ALA, który przyczynił się do „rozszerzenia kontaktów kulturalnych tak bardzo dzisiaj potrzebnych”⁶⁰. Odpowiadając na list Bečki, Carl Milam, sekretarz ALA, zapewniał o „nieustającej solidarności z naszymi kolegami w Czechosłowacji”⁶¹. Obydwa listy zostały napisane w 1947 roku, kiedy wiadomo już było, że zarówno Polska, jak i Czechosłowacja w nowej rzeczywistości pojałtańskiej znalazły się

⁵⁷ ALAA. Húščava to Cromwell, March 20, 1948, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

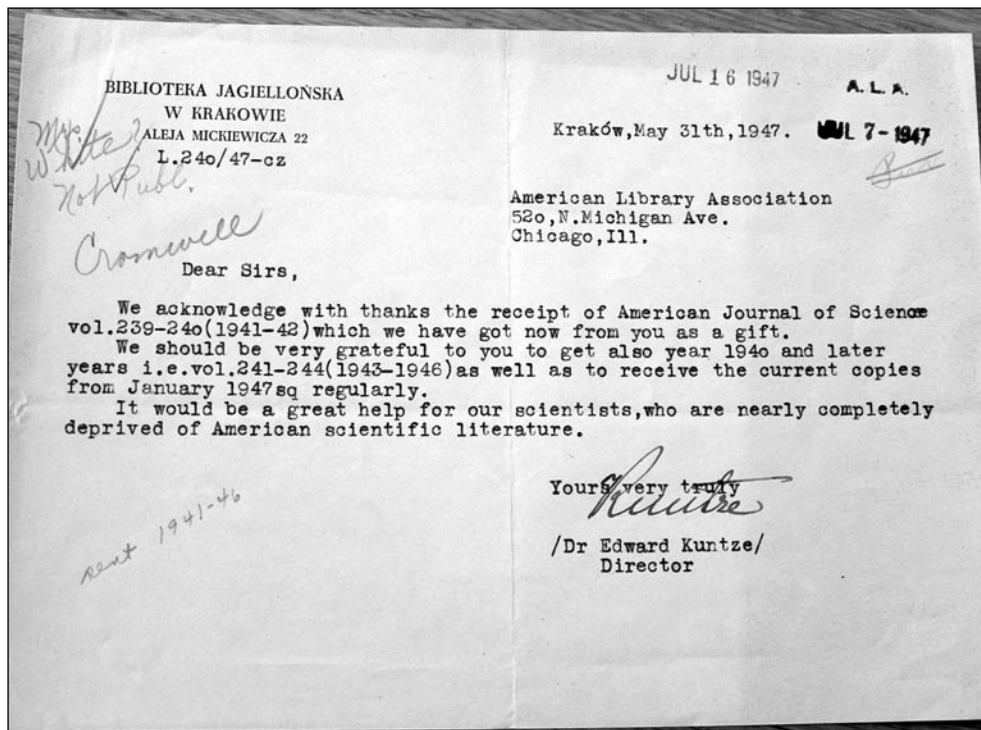
⁵⁸ ALAA. International Relations Office of the American Library Association, “Books for War Areas Program. Final Report to the Rockefeller Foundation”, May, 1948, Books for War Areas Program file, RS 17/1/6, Box 17.

⁵⁹ ALAA. Mizwa to Kipp, January 16, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4.

⁶⁰ ALAA. Bečka to ALA, December 11, 1947, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

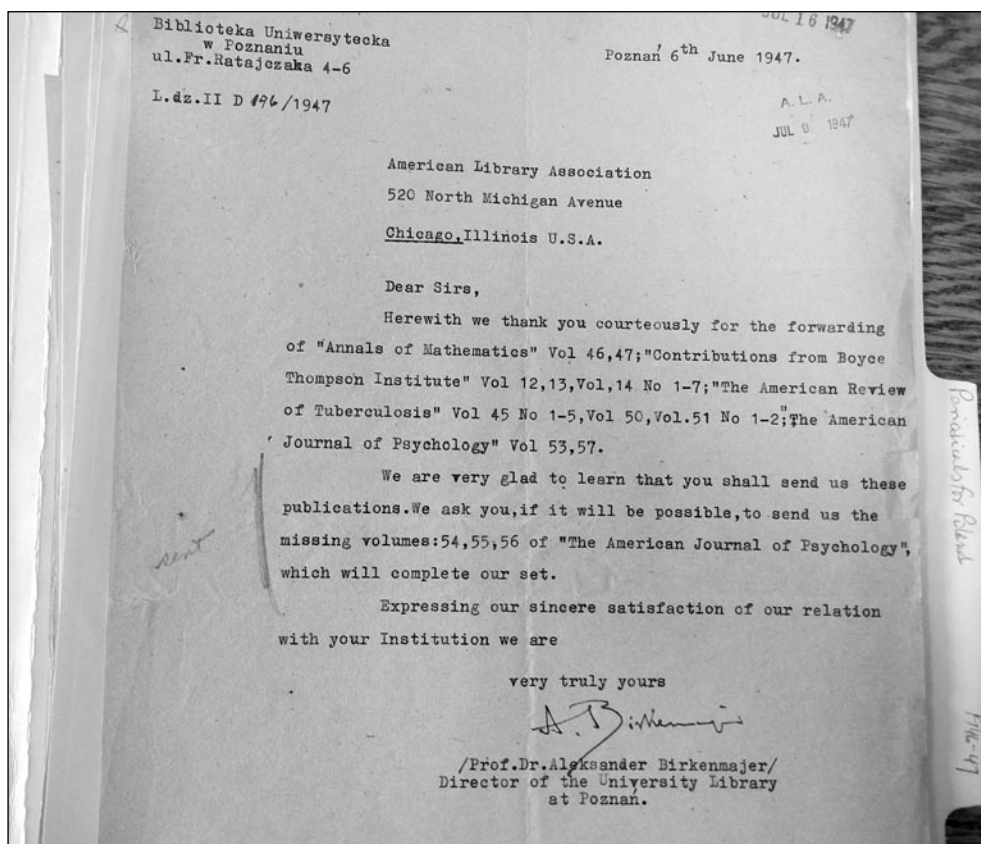
⁶¹ ALAA. Milam to Bečka, December 17, 1947, Czechoslovakia file, RS 7/1/52, Box 1.

za żelazną kurtyną. Program pomocy ALA i jego przyjęcie w Polsce i Czechosłowacji były wyrazem powojennej nadziei na ciągłość kulturową między obydwooma krajami i światem zachodnim, nadziei, która została stłamszona wskutek wojny i brutalnie niszczonej przez stalinowskich ideologów, ale która jednak nigdy nie zanikła⁶².

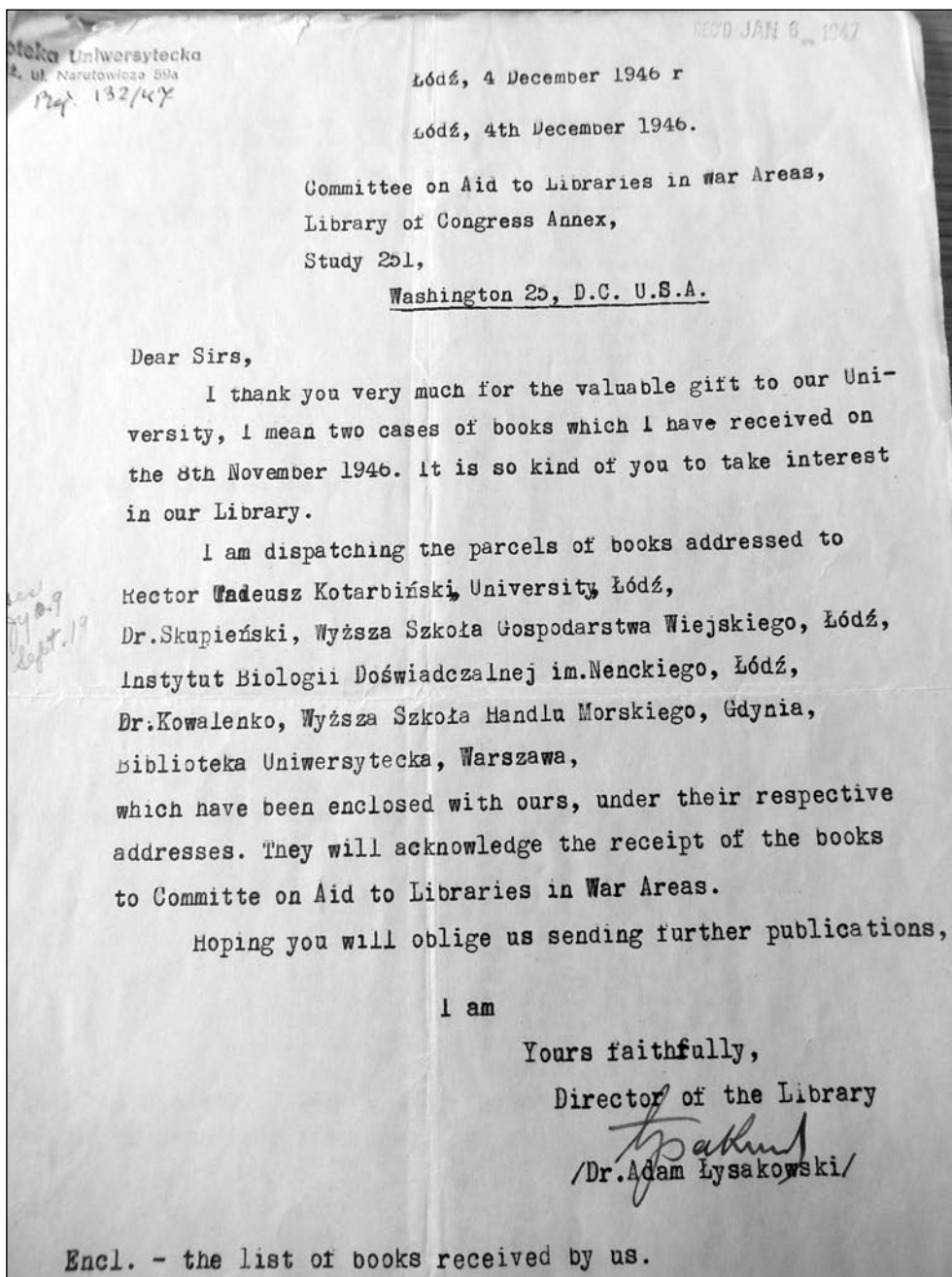

Fot. 1. List dyrektora BJ Edwarda Kuntzego do władz ALA z podziękowaniem i prośbą o przysłanie kolejnych roczników „American Journal of Science” [ALAA. Kuntze to American Library Association, May 31, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4].

⁶² W czasach zimnej wojny rząd amerykański organizował liczne akcje rozprowadzania za żelazną kurtyną „wywrotowych” książek. Zob. Alfred Reichs, *Hot Books in the Cold War* (Budapest, Central European University, 2013). Więcej na temat udziału innych krajów europejskich w akcji pomocy ALA zobacz: Marek Sroka, „Continuing Solidarity with Our Colleagues” in *Eastern Europe: the American Library Association (ALA) and the Postwar Rehabilitation of Eastern European Libraries, 1945–1948* (referat wygłoszony na konferencji IFLA we Wrocławiu, 2017), [online] <http://library.ifla.org/1605/> [dostęp: 22.01.2018]. Zobacz także M. Sroka, *American Books to the Rescue: The American Library Association (ALA) and the Postwar Restoration of Polish Libraries, 1944–1948*, „The Polish Review” 61(4), 2016, s. 19–39.

Fot. 2. List dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu Aleksandra Birkenmajera do władz ALA z podziękowaniem za przesłane periodyki [ALAA. Birkenmajer to American Library Association, June 6, 1947, Poland file, RS 7/1/52, Box 4].

Fot. 3. List dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi Adama Łysakowskiego do władz ALA z podziękowaniem za podarowane książki [ALAA. Łysakowski to American Library Association, December 4, 1946, Poland file, RS 7/1/52, Box 4].

MASADA R. P.
 ASZYNGTONIE
 SH EMBASSY
 HINGTON 9, D. C.
 16TH STREET, N. W.

OCT 23 1948

October 21, 1948.

Our Ref. No. 5534/99/48

BWA

Mr. Frederick Cromwell,
 Director, American Library Association,
 Library of Congress Annex,
 Study 248,
 Washington, D.C.

Dear Mr. Cromwell:

I have just returned from my vacation and take this opportunity to express my appreciation of the gift of three books on American literature donated by your office to the Seminar in American Literature at the University of Warsaw. I also feel that the periodicals mentioned in your letter to Dr. Helosztynski will be appreciated by students as well as professors.

Thank you also for informing Dr. St. Helosztynski of the literary material offered to the Public Library in Warsaw. It will make it possible for him to draw upon this material whenever necessary.

Sincerely yours,

Czesław Miłosz
 Czesław Miłosz
 Cultural Attaché

Fot. 4. List Czesława Miłosza do władz ALA z podziękowaniem za przesłane książki dla seminarium z literatury amerykańskiej profesora Helosztynskiego [ALAA. Miłosz to Cromwell, October 21, 1948, Poland file, RS 7/1/52, Box 4].

THE AMERICAN LIBRARY ASSOCIATION (ALA) AND THE REBUILDING
OF POLISH AND CZECHOSLOVAK LIBRARY COLLECTIONS, 1945–1948

SUMMARY

The role of the American Library Association (ALA) in the post-war restoration of Polish and Czechoslovak library collections is still relatively unknown. This article discusses the ALA assistance program – organized in collaboration with the Rockefeller Foundation – whose aim was to help those libraries which had suffered during the Second World War. It concerned scientific journals and books published in the United States between 1939 and 1946. Selected titles were sent to libraries and research institutes in 31 countries, including Poland and Czechoslovakia. Special attention was given to individual requests received by the ALA from Polish and Czechoslovak librarians, scholars and students.

SŁOWA KLUCZOWE:

Biblioteki, Polska, Czechosłowacja, Amerykańskie Stowarzyszenia Bibliotekarzy, wydawnictwa amerykańskie

KEYWORDS:

Libraries, Poland, Czechoslovakia, American Library Association, American publications